

Gruber Enikő

ELTE, BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola
gruber.eniko.85@gmail.com

HÁROM ISMERT KULTUSZ VAJDASÁGI ASPEKTUSBÓL

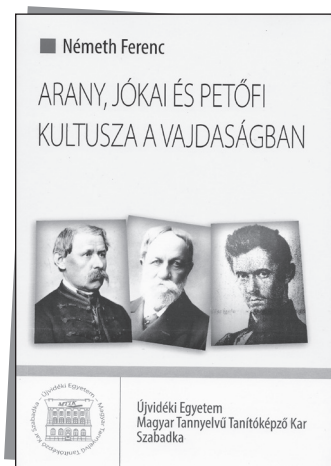
Three Famous Cults from the Aspect of Vojvodina

Tri poznata kulta iz vojvođanskog aspekta

Németh Ferenc: *Arany, Jókai és Petőfi kultusza a Vajdaságban*. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2014

Németh Ferenc könyvét egyfajta hiánypótló kötetként kezelhetjük, hiszen sajátos nézőpontja egyedivé teszi. Sokan és sokféleképpen vizsgálták már a három íróóriás munkásságát, beleértve kultuszát is, de ilyen megközelítésben és ezen földrajzi határok közé helyezve még senki. A szerző kutatását az teszi jelentőssé, hogy az egyes kultuszok regionális és lokális specifikumait igyekszik feltérképezni és dokumentálni az öt kultuszlélektani stádium:¹ a beavatás, a mitizálódás, az intézményesülés, a bálványrombolás és a szekularizáció segítségével. Németh Ferenc a három író kultuszának alakulását a kezdetektől, vagyis a 19. század közepétől vizsgálja a 21. század elejéig, mintegy másfél évszázadot felölelve. A kiindulási pont mindhármuk esetében az általuk kialakított kapcsolatrendszer, mely ehhez a térséghez köti őket, legyen az személyes jellegű vagy kulturális. Ezenkívül az itteni utazásaik és műveik vajdasági vonatkozásai is szempontként szolgáltak. A kutatás alapját a hírlapok, a folyóiratok tényanyaga képezte, amelyben könyvszerrel rálelhetünk a különböző kultuszver-

¹ A szerző Dávidházi Péter felosztását veszi alapul (DÁVIDHÁZI Péter: *Egy irodalmi kultusz megközelítése. = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Budapest, 2003. 122.)

sekre, kultuszszobrok keletkezésének történetére, kultikus helyekre, tárgyakra és mindarra, amire szükség lehet egy ilyen jellegű kutatásnál. És hogy miért éppen Aranyra, Jókaira és Petőfire esett Németh Ferenc választása? Válasza egyszerű: „mert a 19. század kínálta a legtöbb kultuszanyagot, tekintettel a »nemzet« és a »népiség« fogalmának hangsúlyosságára, másrészt pedig ebben a korban lehet folyamatosan nyomon követni és tetten érni az irodalom társadalmi integrációját, feltárni a kultuszok által kiváltott társadalmi viselkedésformákat”.² A szerző az előszóban a kutatás földrajzi helyzetének tisztázását is fontosnak tartja, hiszen a Vajdaság fogalom sokféleképpen jelenhet meg. Jelen esetben mindig „a mai Vajdaság térbeli behatároltságát, mai határainak keretét”³ jelenti.

Arany János Szerb Antal szerint a magyar szellemi élet sugárzási központja volt. Az tény, hogy Petőfi mellett őt tartja a magyar irodalom az egyik legnagyobb költőnek, így kultuszának gyors kialakulása és felívelése nem meglepő. Még 1882-ben, halálának évében, megalakult az Arany Emlékbizottság, mely alakjának megőrzését tűzte ki célul. Németh Ferenc – Margócsy Istvánra hivatkozva – ezt a hatalom által gerjesztett irodalmi kultuszteremtésnek nevezi, ugyanis a „nagyszabású életműveket elképesztő nagyságrendű állami jubileumi ünnepségekkel ülték meg országosan [...], az iskolai tananyagban elsőrendűen kiemelkedő szerepet tulajdonítottak a nemzeti irodalom [...] oktatásának”, hiszen az irodalom „nemcsak kifejezte, hanem fenntartotta a nemzeti lelket”.⁴ Az Arany János-kultusz vajdasági alakulásának vizsgálatokor a szerző négy szempontot különített el: műveinek újrakiadását, a vajdasági Arany-kutatást, a különböző évfordulókkor tartott rendezvényeket és a nevével fémjelzett intézményeket, társulatokat. A kötet Arany Jánossal foglalkozó része a továbbiakban e négy vizsgálódási pontot taglalja.

Dávidházi Péter, akinek kultuszlélektani stádiumairól már szó esett, a kultusz színtereit is felosztja. Létezik a beállítódás, vagyis a feltétlen odaadás, a szokásrend, mely a szent helyek felkereséséből, a szövegek, ereklyék gondozásából, különböző megemlékezésekből áll, és a nyelvhasználat, mely olyan kijelentésekben nyilvánul meg, amit sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, hiszen ellenőrizni már lehetetlen őket. Arany János esetében a kultusz legerősebben a nyelvhasználatban mutatható ki. Gondoljunk csak irodalmi zsenialitásának túlzott hangsúlyozására vagy életművének felmagasztalására. Ám ez nemcsak a vajdasági magyar, hanem a szerb irodalmi megnyilatkozásokra is jellemző. Németh Ferenc ezt egyfajta regionális kultuszvariánsként definiálja. Arany vajdasági kapcsolatai a szabadságharc idején kezdődhettek, legalábbis

² NÉMETH Ferenc: *Arany, Jókai és Petőfi kultusza a Vajdaságban*. Szabadka, 2014. 8–9.

³ Uo. 9.

⁴ Uo. 11.

ebből az időszakból vannak forrásaink. Részt vett a perlaszi csatában, újságcikkeiben Temerin és Járek elestéről is ír, és az ő balladája általa vált ismertté szélesebb körben Galambóc vára. Személyes ismerőse volt Lauka Gusztávnak⁵, Ács Zsigmondnak⁶, Anton Hadžićnak⁷, Jovan Jovanović Zmajnak⁸, ami azért jelentős, mert nekik köszönhetően alakult ki és maradt fenn Arany János kultusza Vajdaságban. A költő halála után szinte azonnal megindult a kanonizációja a vajdasági magyar sajtóban. Ekkor vette kezdetét a mitizálódás időszaka, amely teret engedett a kultusz kialakulásának és terebélyesedésének, ugyanakkor retorikájával emberfelettivé emelte, isteni tulajdonságokkal ruházta fel a költőt. Az első és legfontosabb kultuszteremtő Lauka Gusztáv volt, aki pátosszal teli írásaiban az egekig magasztalta a költőt, de jelentős szerep jutott e tekintetben a középiskolai tanároknak is, akik beemelték az iskolákba, és gondoskodtak a kultusz kontinuitásáról. Ily módon az iskolák egyfajta kultusztérre alakultak, ahol évről évre megrendezhették a különböző megemlékezéseket, ünnepeket, versenyeket. Hosszú ideig ez volt az egyetlen színtér, ami biztosította az Arany-kultusz fennmaradását.

Szajbély Mihály, a kötet recenzense, külön kiemeli, hogy a tanulmányok egyik legnagyobb erényének nemcsak a kronologikus, lineáris megközelítést tartja, hanem azt is, hogy a kultuszok szerb recepciójáról is beszámol. Arany Jánosnak még életében, vagyis az 1870-es évektől kialakult a kultusza a szerb irodalomban. Ez elsősorban Jovan Jovanović Zmaj műfordításainak köszönhető. 1858-ban ugyanis megjelent szerb nyelven a *Toldi*, 1870-ben a *Toldi estéje*, 1896-ban a *Toldi szerelme*, 1878-ban pedig a *Murány ostroma*. A *Toldit* nagy elismeréssel fogadta a szerb irodalom, hiszen nekik akkoriban még nem volt saját népies eposzuk, és ezzel próbálták a hiányt pótolni. Zmaj Toldit a magyarok hőseként tüntette fel, és Bori Imre szerint Zmajnak sikerült Arany népiességét teljes egészében átültetnie szerb nyelvre. Ezek tudatában nem meglepő, hogy az irodalmi kritika ujjongva magasztalta a művet, és ezzel együtt a fordítót is.

Arany János kultuszát vizsgálva a tanulmány külön fejezetben tárgyalja Peťófi Sándorral való kapcsolatát. Nevük ugyanis elválaszthatatlanul összefonódott, és önálló, egyéni kultuszuk mellett létezik egy közös, kettős kultusz is. Margócsy István, e téma szakértője szerint, egyikük varázsolja félistenné a má-

⁵ Arany János barátja, levelezőtársa volt, aki életének utolsó két évtizedét Vajdaságban töltötte. Nagy szerepe van az Arany-kultusz kialakulásában.

⁶ Műfordító volt, Arany János tanártársa Nagyszalontán. Fordításai a *Koszorúban* jelentek meg, amelyeket Arany bírálattal látott el.

⁷ Személyesen ismerte Arany Jánost. Fordította verseit, és a költő halálakor terjedelmes cikkben méltatta őt a szerb olvasóközönségnek.

⁸ Leveleztek Arannyal, és neki köszönhetjük, hogy a *Toldi-trilógia* szerb nyelven is olvasható.

sikat. Ez a kettős kultusz azonban mesterségesen kreált volt, ami nem is létezett Arany János haláláig, és csak utána kezdtek el egymásra vetíteni, mert kettejük munkásságában látták a nemzeti jelleg diadalra jutását. A második világháború után viszont teljesen kettévált a két kultusz, sőt nemcsak hogy különvált, hanem Petőfié előtérbe került, Arany Jánosé pedig kezdett elhalványulni. Ezt az időszakot tekinthetjük a vajdasági Arany-kultuszban a bálványrombolás időszakának. A 20. század végén már csak elvétve említik Arany nevét Vajdaságban, a 21. század elején pedig csupán egy-egy évforduló alkalmával hallhatunk róla.

Jókai Mór „lényével és életművével már életében kultusz tárgya lett, halála után azonban kultikus tisztelete gyorsan elhalt, bárhogy is próbálkoztak az évfordulókon azt feléleszteni, mára apránként csak a neve s néhány regényének címe maradt meg az irodalmi köztudatban”.⁹ Pedig kultusza a magyar klasszikusok nyitányának számított, mely ugyanúgy épült az életrajzára, mint a műveire. Bár ezeket a jellemzőket a Jókai-kultusz magyarországi alakulástörténetére írták, vajdasági létére szinte ugyanez jellemző bizonyos helyi jellegzetességekkel. Jókai vajdasági kultuszának kialakulását és fenntartását szintén Lauka Gusztávnak köszönhetjük. A 19. század hetvenes éveiben a magyar olvasóréteg minden fórumon Jókait olvasott, legyen az újság-, folyóiratközlés, regény vagy novella. Erre a vajdasági magyar sajtó is felfigyelt, így egyre többször jelentettek meg Jókaitól vagy Jókairól szóló írásokat. Lauka Gusztáv, aki akkoriban Nagybecskerekben élt, és jó barátja volt, többször is írt róla az általa szerkesztett *Torontál* című hetilapban. Legelőször 1873 márciusában közölték írását, így ettől az időszaktól számítjuk kultuszának vajdasági keletkezését, az úgynevezett beavatást.

Jókai többször járt e térségben, ugyanis jó kapcsolatot ápolt több itt élő politikussal és irodalmárral. Műveit korán kezdték szerbre fordítani. 1857-ben a *Kalózkirály* című műve volt az első, mellyel egyből ismertté vált körükben. Az ő népszerűségét szintén ugyanazzal magyarázzák, mint Arany Jánosét, hiszen Jókai szórakoztató prózája is egyfajta hiánypótló szerepkört töltött be a szerb irodalomban, akárcsak Arany népies eposza. Vajdaságban tett látogatásai pedig még inkább megerősítették ezt a népszerűséget. Közkelettségét az is alátámasztja, hogy Jókai az egyik legtöbbet fordított magyar író. Sava Babić szerint: „hogy a Jókai-művek mennyire közkeletvel olvasmányok voltak, azt az is mutatja, hogy nem volt folyóirat, amely ne közölt volna elbeszéléseiből, illetve valamelyik regényét folytatásokban”.¹⁰

⁹ SZILASI László: A Jókai-szakirodalom kultikus paradigmája. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1992. 1., 25.

¹⁰ BABIĆ, Sava: A magyar irodalom szerb fogadtatása = *Iz istorije srpsko-madarskih kulturnih veza. A szerb–magyar kulturális kapcsolatok történetéből*. Újvidék–Budapest, 2003. 12.

A vajdasági táj Jókaira tett hatása többször is megjelenik műveiben. Elég csak a mindenki által jól ismert *Arany ember* Senki szigetére gondolnunk, de ugyanitt ír a Vaskapuról, az Al-Dunáról és Pancsováról is. Ám nem csak ebben a művében jelennek meg vidékünkre vonatkozó utalások. *A cigánybáróban* így ír a Temesi bánságról: „A törökök elrontottak minden vízgátat, töltést, ami a folyamokat korlátozta, egy mocsárrá változtatták az egész tartományt. A Temes folyam akkoriban egy tavat képezett, olyant, mint a Fertő, abból folyott ki. [...] Néhány év előtt a torontáli Majdán falu határában, ahol most dohányt és szőlőt termesztenek, ölnyi mélységben a föld alatt egész elsüllyedt hajót találtak: gabonamaradványok voltak benne.”¹¹

Jókai népszerűségének kialakulásához sokszor dedikált fotói is hozzájárultak, amiket rendszeresen és céltudatosan küldözgetett ismerőseinek az 1870-es évektől haláláig. Vajdasági ismerőseinek is többször küldött belőlük, néhány a mai napig fennmaradt. A kötet mellékletében három ilyen fényképet láthatunk.

Jókai kultusza munkásságának ötvenéves évfordulója után hanyatlásnak indult, és csak halálakor kezdtek el ismét foglalkozni vele különböző magasztaló gesztusokkal. Ám ez sem tartott sokáig. Az 1945 utáni időszakban kezdték el művei újraolvasását, addig neve a feledés homályába veszett. Vajdaságban Bori Imre volt az, akinek köszönhetően új értelmezésben került vissza az itteni irodalmi kánonba.

Petőfi Sándor kultusza késve jelent meg e térségben. A 19. század hetvenes éveitől beszélhetünk csak elterjedésről és felvirágzásról, attól az időszaktól, amikor a magyar sajtó is kibontakozott, és felvállalhatta a zászlóhordozó szerepét. Kultuszának megteremtői Lauka Gusztáv és Jámbor Pál voltak, akik az emlékező irodalom segítségével fenntartották emlékét. Petőfi személyesen nem járt Vajdaságban, verseiben mégis előfordulnak itteni települések nevei, mint például Nagybecskerek, Kikinda vagy Szabadka.

Petőfi kultusza viszonylag korán, már az 1890-es években intézményesült az iskolákban, egyesületekben, annak köszönhetően, hogy személye és munkássága egybeolvadt az 1848–49-es eszmével, és a mai napig szétválaszthatatlannak bizonyul. A Petőfi-kultusz első korszakának egyik fontos momentumaként tartják számon, hogy magyarországi mintára Vajdaságban is gyűjtést szerveztek egy Petőfi-szobor felállítására. Ezt a szobrot, ami 1918-ig az egyetlen volt Vajdaságban, 1899-ben Óverbászton az Erzsébet ligetben állították fel a fél évszázados jubileum alkalmával. A szobor az első világháború után eltűnt, viszont egy korabeli fényképnek hála, az olvasó is megbizonyosodhat róla, hogy milyen nagy eseménynek számított az átadási ceremónia. A források szerint a 20. század első évtizedében fontos megemlékezőhelyként szolgált. A költő eltűné-

¹¹ NÉMETH Ferenc: *Arany, Jókai és Petőfi kultusza a Vajdaságban*. Szabadka, 2014. 75.

sét követően azonnal elkezdődött mitizálása, ami késve ugyan, de az 1890-es években Vajdaságban is megjelent. Folyamatosan jelentettek meg itt is egy-egy Petőfi-legendát, mind helyi, mind átvett forrásból.

1855-ben kezdődött Petőfi recepciója a szerb irodalomban. A szabadságharc után el kellett telnie egy bizonyos időnek, hogy csillapodjon a szerbek magyarellenessége, de néhány év múlva elsőként az irodalomban kezdtek közelíteni egymáshoz. Jovan Jovanović Zmaj volt az, aki Arany János mellett Petőfi- és Madách-fordításokkal foglalkozott, és ennek köszönhetően váltak közismertté és népszerűvé az említett magyar alkotók a szerb irodalomban. Miután Zmaj által a szerb olvasóközönség is megkedvelte Petőfit, Sava Babić szerint annyira népszerű lett, hogy majdnem minden szerb költő megpróbálkozott a fordításával. Zmaj lírai jellegű verseit fordította, a forradalmiak csak jóval később, az első világháború után interpretálódnak a szerb irodalomba. A műfordítások közül több a szerb folklórban is fellelhető, melyeket úgy szavaltak, énekeltek, mintha eredetileg azon a nyelven íródtak volna. A vajdasági Petőfi-fordítások közül Németh Ferenc kuriózumként két bunyevác fordítást emel ki. Az egyik Petőfi *János vitéze*, melynek érdekessége, hogy nem eredetiből, hanem Zmaj szerb fordítása alapján készítették, a másik pedig egy bunyevác-sokác naptárban megjelent költemény.

Ugyanúgy, ahogy Jókai Mórnál a fényképek, Petőfinél a képeslapok voltak azok a kiegészítő eszközök, melyek hozzájárultak kultuszának fenntartásához. A 19. század végén ugyanis nagy példányszámban jelentettek meg képes levelezőlapokat Petőfi kapcsán, amelyek vidékünkre is eljutottak: voltak olyanok, amelyek a műveihez kapcsolódtak, vagy az arcképe szerepelt egy-egy idézettel, és voltak kimondottan a Petőfi-centenáriumra megjelentek is. A hozzá fűződő képeslapok számát több százezerre becsülik a kutatók.

Trianon után Petőfi emlékének ápolása egyfajta szellemi kapocsként szolgált az anyaországgal, az egységes nemzet szimbólumát jelentette az itt élők számára. Bár a megemlékezések csak a különböző évfordulókra korlátozódtak, akkor viszont sokrétűek voltak, és szinte minden intézmény és minden magyar lakta település fontosnak tartotta. Mivel Petőfi személye és az 1848–49-es események összerosódtak, így ennek köszönhetően a mai napig mindkettő kultusza virágzik. Az más kérdés, hogy milyen jelleget öltenek ezek a kultuszok, és Petőfi tekintetében mennyire lehet leválasztani a nemzeti eszmétől. Az összerosódás hátrányaként róható fel ugyanis az, hogy Petőfi kultusza egyoldalúvá vált. A 21. század elején a kutatók arra tesznek kísérletet, hogy lefejtsék róla a mitikus jelleget, és más kontextusba helyezve, lehetővé tegyék a szövegek kritikai vizsgálatát. Tehát „a kutatók egy része jelenleg a Petőfi-kultusz feltárásán dolgozik, annak történetét rekonstruálja, így próbálva a közéleti-politikai értelmezések özönét leválasztani az életműről, hogy – majd egyszer – ugynaúgy költészet-

ként lehessen értékelni az alkotói teljesítményt, mint mondjuk Vörösmarty vagy Arany esetében”.¹²

Németh Ferenc tanulmánykötete sokrétűen próbálja megközelíteni a három kultusz alakulástörténetét. A kronologikus felbontás segítségével átláthatóbbá válik az őket ért történelmi-politikai befolyásoltság, és jobban értelmezhető egy-egy kiemelkedő vagy alábbhagyó időszak fejlődésükben. A kötet gazdagon tartalmaz hivatkozást, melynek köszönhetően nemcsak szakirodalomként tudjuk kezelni, hanem az átlagolvasó is élvezetes olvasmánynak tekintheti. Mindehhez hozzájárul még a kötet végén szereplő gazdag illusztrációs anyag. Mindenkinek ajánlom tehát a kötetet, legyen az szakmabeli vagy sem, hiszen élvezetes olvasmány.

¹² SZILÁGYI Márton: Két bírálat egy könyvről. Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, 2008. = *Holmi*, 2009. 8. 1115–1123.